

УДК 341(091)»15/19»:342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.31>

ВИТОКИ ІДЕЇ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ У МІЖНАРОДНИХ УГОДАХ НОВОГО ЧАСУ (XV – ПОЧАТОК XX СТ.)

Сироїд Т.Л.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0002-8165-4078*

Фоміна Л.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0002-8756-4006*

Сироїд Т., Фоміна Л. Витоки ідеї прав і свобод особи у міжнародних угодах Нового часу (XV – початок XX ст.).

Вступ. Проблематика витоків ідеї прав і свобод особи належить до кола фундаментальних питань історії права, філософії та міжнародних відносин. Її значення зростає в умовах сучасних глобалізаційних процесів, коли права людини постають не лише як внутрішня справа окремої держави, а як універсальна цінність, визнана міжнародним співтовариством. Усвідомлення того, що формування концепції прав людини має тривалу історію, дозволяє глибше зрозуміти природу сучасних міжнародно-правових норм та принципів, які регулюють захист людської гідності, свободи та рівності.

Особливої уваги заслуговує період Нового часу (XV – початок XX ст.), коли відбувалося становлення сучасної системи міжнародних відносин, закріплення принципів суверенітету держав і формування угод, в яких поступово почали відображатися гуманістичні ідеї.

Короткий зміст основних результатів дослідження. У статті досліджено витоки формування ідеї прав і свобод особи у міжнародних угодах Нового часу (XV – початок XX ст.) та простежено еволюцію гуманістичних принципів у договірній практиці держав. Продемонстровано, що розвиток концепції прав людини має глибокі історико-філософські корені, пов'язані з ідеями гуманізму, Реформації, природного права та Просвітництва. Розкрито, як під впливом даних ідей міжнародні договори поступово почали включати положення, спрямовані на обмеження жорстокості війни, захист релігійних і національних меншин, боротьбу з рабством та утвердження принципів толерантності й гуманності. Особливу увагу приділено положенням Вестфальського миру 1648 р., актам Віденського конгресу 1815 р., Берлінського конгресу 1878 р., Женевської конвенції 1864 р. та Гаазьким конференціям миру 1899 і 1907 рр. Обґрунтовано, що саме у цей період сформувалися концептуальні та нормативні передумови для сучасної системи міжнародного захисту прав людини.

Висновки. Зроблено висновок, що міжнародні угоди нового часу заклали фундамент переходу від фрагментарних гуманітарних норм до універсального визнання автономної цінності людської особистості та формування сучасного міжнародного гуманітарного права і права прав людини.

Ключові слова: гуманітарні норми, комбатанти, людська гідність, механізми захисту, меншини, міжнародні угоди, права людини, принцип гуманізму, природне право, рабство, універсальні права, цивільні особи.

Syroid T., Fomina L. The origins of the idea of personal rights and freedoms in international agreements of the Modern Era (XV – beginning of the XX century).

Introduction. The issue of the origins of the idea of human rights and freedoms is one of the fundamental questions in the history of law, philosophy and international relations. Its significance is increasing in the context of modern globalisation processes, as human rights are viewed not only as an internal matter for a particular state, but also as a universal value recognised by the international community. Recognising that the concept of human rights has a long historical background enables us to gain a deeper understanding of the nature of contemporary international legal norms and principles that regulate the protection of human dignity, freedom and equality.

Particular attention should be paid to the Early Modern period (15th–early 20th centuries), when the modern system of international relations took shape, state sovereignty principles were consolidated, and treaties began to reflect humanitarian ideas more explicitly.

Summary of the main research results. The article explores the origins of the idea of human rights and freedoms in Early Modern international treaties (15(th) – early 20(th) centuries) and traces the evolution of humanitarian principles in state treaty practices. It demonstrates that the development of the concept of human rights has deep historical and philosophical roots linked to humanism, the Reformation, natural law and the Enlightenment. The study reveals how international treaties, under the influence of these ideas, gradually began to include provisions aimed at limiting the cruelty of war, protecting religious and national minorities, combatting slavery, and affirming the principles of tolerance and humanity. Particular attention is given to analysing the Peace of Westphalia (1648), the Acts of the Congress of Vienna (1815), the Congress of Berlin (1878), the Geneva Convention (1864) and the Hague Peace Conferences (1899 and 1907). It is substantiated that during this period, the conceptual and normative prerequisites for the modern system of international human rights protection were formed.

Conclusions. The authors conclude that the international treaties of the Early Modern period laid the foundation for the transition from fragmented humanitarian norms to the universal recognition of the intrinsic value of human beings, as well as for the formation of modern international humanitarian and human rights law.

Key words: humanitarian norms, combatants, human dignity, protection mechanisms, minorities, international agreements, human rights, principle of humanism, natural law, slavery, universal rights, civilians.

Постановка проблеми. Проблематика прав і свобод особи становить одну з ключових засад сучасного міжнародного права та водночас визначає його гуманістичну спрямованість. Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини є результатом тривалої історичної еволюції, витoki якої сягають ще епохи раннього Нового часу. Саме XV – початок XX ст. стали періодом, коли у міждержавні договори почали включатися положення, спрямовані на обмеження свавілля у війнах, захист релігійних і національних меншин, боротьбу з рабством та інші гуманні ініціативи. У цьому поступі закладалися передумови подальшої універсалізації прав і свобод особи.

Формування цієї традиції відбувалося не ізольовано, а в тісному взаємозв'язку з глибинними інтелектуальними та соціальними процесами ранньомодерної та модерної доби. Ідеї гуманізму й Реформації заклали основу для переосмислення становища людини у світі, стверджуючи її духовну автономію та цінність особистої свободи. Природно-правова доктрина, розвинута мислителями від Франсиско де Віторії й Гуго Гроція до Самуеля Пуфендорфа та Крістіана Вольфа, поступово формувала переконання, що існують універсальні права, притаманні кожній людині, незалежно від її політичної чи конфесійної приналежності. Просвітництво, у свою чергу, надало цим ідеям виразного раціоналістичного та соціально-політичного забарвлення, поставивши питання про природні та невід'ємні права людини як основу суспільного і міжнародного порядку.

Ці інтелектуальні зрушення поступово руйнували уявлення про абсолютність державного суверенітету, який від епохи Вестфалії вважався непорушною засадою міжнародних відносин, і водночас відкривали простір для визнання автономної цінності людської особистості в системі права народів. Відтак міжнародні угоди почали фіксувати перші гуманні гарантії: Вестфальський мир 1648 р. закріпив принципи віротерпимості і захисту релігійних громад; акти Віденського конгресу 1815 р. відобразили прагнення до подолання работоргівлі та встановлення певних загальнолюдських стандартів; упродовж XIX ст. з'являлися численні конвенції, спрямовані на обмеження жорстокості війни та полегшення долі її жертв. Кульмінацією цього процесу стала Женевська

конвенція 1864 р., яка започаткувала системне міжнародно-правове регулювання гуманітарних питань, та Гаазькі конференції миру наприкінці XIX – початку XX ст., що започаткували міжнародні інституційні форми співробітництва у сфері захисту людської гідності. У такий спосіб відбувся тривалий і складний перехід: від поодиноких, локальних і часто ситуативних положень у міждержавних угодах – до перших спроб створити стійку систему міжнародних норм, орієнтованих на захист особи. Саме цей еволюційний шлях став фундаментом на якому у XX столітті постала сучасна концепція універсальних прав людини.

Актуальність дослідження витоків ідеї прав і свобод особи у міжнародних угодах Нового часу визначається не лише науковим інтересом до історії міжнародного права. Сучасні глобальні виклики – збройні конфлікти, масові порушення прав людини, кризи гуманітарного характеру – знову ставлять перед міжнародним співтовариством питання про ефективність механізмів захисту особи та про баланс між державним суверенітетом і універсальністю прав людини. Вивчення історичних джерел дозволяє глибше зрозуміти генезу цих механізмів, усвідомити, що сучасна система не є «випадковою конструкцією», а сформувалася з багатовікової традиції поступової гуманізації міжнародного права.

Метою статті є комплексне дослідження становлення ідеї прав і свобод особи в міжнародних угодах Нового часу (XV – початок XX ст.), визначення ключових етапів її еволюції та з'ясування, яким чином ці процеси підготували ґрунт для формування сучасної системи захисту прав людини.

Стан опрацювання проблематики. Слід зазначити, що питання становлення ідеї прав і свобод особи широко висвітлювалися у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Зокрема привертають увагу праці О. Буткевич, В. Гутника, С. Карвацької, П. Рабіновича, О. Кушніренка, О. Гавриленка, Р. Портман, М. Шоу та інших. Тим не менш, необхідність переосмислити питання історичної еволюції міжнародно-правових норм у галузі прав і свобод людини, виходячи з новітніх методологічних позицій, спонукає до звернення до витоків формування універсальних цінностей у міжнародному праві. Так, починаючи з Нового часу, ідея прав і свобод особи поступово знаходила своє відображення у філософсько-правових концепціях та міжнародних угодах.

Виклад основного матеріалу. Радикальною зміною уявлень про місце людини у світі позначився вже період Ренесансу. Гуманістична традиція утверджувала принципову цінність людської особистості, її розуму та свободи як вищих дарів природи. У межах цього інтелектуального руху з'являється ідея невід'ємних природних прав, які існують поза межами позитивного законодавства та передують будь-якому політичному устрою. Саме у цей час починає формуватися нова антропоцентрична перспектива, що згодом стане підґрунтям для концепції прав людини.

Реформація, своєю чергою, надала цим ідеям релігійно-етичного змісту, проголошуючи свободу совісті і право кожного на безпосередній зв'язок із Богом без посередництва церковних інституцій. Такі уявлення руйнували усталені форми політико-правового та конфесійного панування, поступово утверджуючи переконання, що гідність і свобода є невід'ємними рисами кожної особи. Саме завдяки цим процесам міжнародні договори Нового часу почали включати положення про віротерпимість і захист релігійних меншин, що стало першим кроком до гуманістичного виміру міжнародного права.

Визначальний вплив на становлення міжнародно-правових уявлень про права і свободи особи справив розвиток концепції природного права у XVI–XVII ст. Франсиско де Вітторія, представник Саламанкської школи, одним із перших порушив питання про права індіанських народів Америки, доводячи, що вони мають природну гідність і не можуть бути об'єктом свавільного поневолення [1]. Його учень Франсиско Суарес розвинув ідею про універсальність природного права як вищого морального порядку, що зобов'язує як окремих осіб, так і держави [2]. Гуго Гроцій у праці *De iure belli ac pacis* (1625) систематизував доктрину природного права та надав їй раціоналістичного, «світського» характеру. Він стверджував, що існують природні норми справедливості, які діють незалежно від волі держав і становлять основу міжнародного правопорядку. В його концепції простежуються зародки ідеї про захист особи від зловживань державної влади в умовах війни та миру [3].

Представник нідерландської школи міжнародного права XVIII ст. Корнеліус ван Бяйнкерсхук розвивав думку про обмеження суверенітету практикою міжнародного співжиття, підкреслюючи, що держава не є єдиним джерелом права. Це відкривало шлях до поступового визнання автономної цінності особи як суб'єкта правових відносин [4, с. 23–25].

Ранньомодерна доба (XVI–XVII ст.) стала часом, коли нові інтелектуальні концепти гуманізму та природного права поступово знаходили своє відображення в міжнародній договірній практиці. Попри те, що первинною метою договорів залишалося врегулювання відносин між державами, питання становища окремих осіб чи груп населення дедалі частіше ставали предметом спеціальних положень. Саме у цей період з'являються перші елементи гуманних норм, покликаних пом'якшити наслідки збройних конфліктів або захистити права певних релігійних та етнічних спільнот.

Показовим у цьому контексті є Вестфальський мир 1648 р., що завершив Тридцятилітню війну. Окрім вирішення питань територіального устрою та балансу сил у Європі, його статті містили положення про відновне правосуддя щодо підданих; гуманні норми щодо поведінки з офіцерами, військовими радниками, духовенством та членами їх сімей; релігійну терпимість, гарантії свободи віросповідання та захист прав конфесійних меншин. Ці норми стали знаковим прецедентом: вперше міжнародний договір закріпив гарантії, спрямовані не лише на інтереси держав, а й на забезпечення свободи для значних груп населення [5].

Інший приклад – договори, укладені під час численних конфліктів між європейськими державами у XVI–XVII ст., які містили умови щодо поведінки з військовополоненими чи цивільним населенням у захоплених містах. Хоча такі положення були поодинокими і нерідко мали ситуативний характер, вони закладали важливий прецедент гуманізації війни на міжнародному рівні.

У ранньомодерний період договори також торкалися питання становища купців і мандрівників. Торговельні угоди часто передбачали гарантії безпеки, права на вільний проїзд, захист власності іноземців. Хоча це робилося насамперед для забезпечення економічних інтересів держав, фактично такі положення закріплювали визнання певних особистих прав у міжнародно-правовій площині.

Таким чином, міжнародні угоди ранньомодерної доби, хоча і залишалися переважно інструментом регулювання міждержавних відносин, поступово ставали носіями нових цінностей. Вони відображали зародження ідеї, що захист особи може бути предметом міжнародного права, а не лише внутрішньої юрисдикції держави. Це був перший крок до формування гуманного виміру міжнародного права, який у подальшому набуде системного характеру [6, с. 81].

Однією з характерних рис становлення класичного міжнародного права у XVI–XVII ст. стало поступове формування договірних норм, які обмежували свавілля під час воєнних дій та регулювали поведінку з військовополоненими і цивільним населенням. Хоча війна у цей період залишалася одним із легітимних засобів реалізації державних інтересів, практична необхідність зменшення її руйнівних наслідків для економіки та суспільного життя зумовлювала пошук компромісних механізмів.

У Західній Європі вже в епоху пізнього Середньовіччя та Відродження поширювалася практика укладання угод між окремими державами і навіть містами-державами, що регламентували долю захоплених у полон воїнів. Особливо виразно це простежується в Італії, де між міськими республіками (Флоренція, Венеція, Мілан та ін.) виникали численні конфлікти. Угоди містили положення про обмеження жорстокості щодо полонених, встановлювали можливість їх викупу, обмінів, а також забороняли масові страти. Така практика відображала прагматичний підхід, оскільки військовополонений розглядався не лише як ворожий борець, а й як «цінність», що могла мати політичну або фінансову користь.

Подальший розвиток і конкретизація гуманних положень у міжнародних договорах відбулася в період Тридцятилітньої війни (1618–1648). Цей масштабний і спустошливий конфлікт змусив сторони виробляти договірні механізми, що обмежували руйнівний вплив воєнних дій. У численних угодах між воюючими державами (наприклад, тимчасових перемир'ях, конвенціях про обмін полоненими, домовленостях щодо недоторканності цивільного населення) фіксувалися правила утримання військовополонених, забезпечення їх прожиткового мінімуму та процедур обміну. Водночас простежується тенденція до певного розмежування категорій комбатантів і мирних мешканців, що ставало підґрунтям для подальшого розвитку міжнародно-правових норм у галузі захисту цивільних під час війни.

Вестфальський мир 1648 р., підсумувавши результати Тридцятилітньої війни, закріпив певні домовленості щодо повернення полонених, відновлення прав населення та відшкодування завданих збитків [7]. Хоча гуманітарний аспект залишався допоміжним у порівнянні з політичними і територіальними питаннями, сама його наявність у текстах угод засвідчувала зростання значення права навіть у сфері, де тривалий час домінувала сила.

Мюнстерський і Оснабрюцький договори 1648 р. справедливо вважають одними із наріжних каменів у становленні класичного міжнародного права. Їхнє значення виходить далеко за межі врегулювання територіально-політичних питань: у договірних текстах уперше було закріплено принцип свободи віросповідання як міжнародно-правовий стандарт, що мав обов'язкову силу для держав-учасниць. До Вестфальського миру питання релігійної належності тісно перепліталося з державною політикою та військовими конфліктами. Аугсбурзький релігійний мир 1555 р. закріпив формулу *cuius regio, eius religio* («чия влада, того й віра»), яка легітимізувала право правителя визначати релігію своєї держави. Проте цей підхід не забезпечував справжньої свободи совісті, оскільки піддані змушені були або приймати віру монарха, або емігрувати. Тридцятилітня війна продемонструвала руйнівність такої моделі та необхідність пошуку нових механізмів. Вестфальський мир вніс докорінні зміни до цієї сфери. Його положення визнавали рівноправність основних християнських конфесій – католицизму, лютеранства та кальвінізму – на міжнародному рівні. Вперше було закріплено право підданих сповідувати свою релігію незалежно від віри їхнього правителя. Це означало відхід від абсолютної влади монарха у питаннях віри та формування принципу толерантності, який мав регулювати відносини як усередині держав, так і між ними [8, с. 3–5].

Таким чином, Вестфальський мир заклав підвалини міжнародно-правової концепції свободи віросповідання. Вона отримала визнання не лише як внутрішньополітична норма, а й як елемент міжнародного порядку, що підлягав колективним гарантіям. Це стало поворотним пунктом у розвитку європейської дипломатії: релігійні конфлікти поступово втрачали статус головних детермінант міжнародних відносин, а міжнародне право почало орієнтуватися на забезпечення стабільності й миру через правові механізми. У цьому сенсі Вестфальський мир 1648 р. не лише завершив один із найкривавіших конфліктів Європи, а й започаткував нову епоху міжнародного права, де свобода віросповідання визнавалася принципом, що мав універсальне значення для співжиття держав і народів.

У ранньомодерний період міжнародні угоди почали відображати не лише питання війни та миру, а й потребу захисту окремих груп населення, зокрема релігійних та етнічних меншин. Хоча концепція прав особи як універсальної категорії ще не сформувалася, ці практики закладали основу для пізнішої гуманізації міжнародного права та розвитку норм, спрямованих на забезпечення мінімальних стандартів безпеки і правового захисту для окремих категорій людей.

Одним із ранніх прикладів стали договори між державами та містами у Західній та Центральній Європі, які передбачали гарантії недоторканності релігійних громад. Наприклад, після релігійних конфліктів у Священній Римській імперії та низки локальних війн у Німеччині сторони домовлялися про забезпечення прав протестантів у католицьких регіонах і навпаки. Такі угоди регламентували право сповідувати власну віру, відвідувати богослужіння, володіти релігійним майном і користуватися певними привілеями, не порушуючи прав держави-господаря.

Особливе значення мала практика міжнародного захисту єврейських громад у Центральній та Східній Європі. Деякі договори між європейськими державами та імперськими владними структурами забезпечували право єврейських громад на проживання, торгівлю та релігійну автономію, часто як частину більш широких політичних або економічних домовленостей. Хоча такі гарантії мали локальний характер і нерідко виконувалися вибірково, вони засвідчували перший крок у визнанні міжнародного виміру прав меншостей.

Також слід зазначити, що ці практики нерідко були зумовлені прагматичними мотивами: держави визнавали права меншин для уникнення внутрішніх конфліктів, забезпечення економічної стабільності або зміцнення дипломатичних зв'язків. Водночас навіть такий утилітарний підхід сприяв формуванню уявлень про те, що міжнародні угоди можуть стосуватися не лише держав, а й певних категорій осіб, забезпечуючи їхній захист через договірні механізми.

Отже, ранні міжнародні угоди щодо релігійних і етнічних меншин стали першим етапом інтеграції гуманістичних принципів у договірну практику. Вони заклали підвалини для подальшого розвитку системного міжнародного захисту прав і свобод осіб у XVIII–XIX ст., коли ідеї природного права та гуманізму знайшли більш конкретне і практичне відображення в міжнародному праві.

XVIII століття стало епохою, коли інтелектуальні здобутки Просвітництва справили безпосередній вплив на міжнародне право та формування концепції прав і свобод особи. Ідеї раціоналізму, природного права та гуманізму проникали не лише у внутрішні політичні системи, а й у

міждержавні відносини, створюючи передумови для закріплення принципів автономної цінності людини у договірній практиці.

Шарль Луї де Монтеск'є у праці *Дух законів* (1748) розвивав доктрину поділу влади та підкреслював, що правова система повинна захищати природні права особи від свавілля державної влади. Хоча його аналіз стосувався насамперед внутрішнього політичного устрою, ідеї Монтеск'є мали безпосередній резонанс для міжнародного права, оскільки вони пропонували концептуальні рамки, в яких держава не могла повністю підкоряти людину своїй волі, а права особи визнавалися об'єктивними й універсальними (Глава 3. Частина 1) [9].

Жан-Жак Руссо у *Суспільному договорі* акцентував ідею природного стану людини та її невід'ємних прав. Його концепція «загальної волі» та рівності всіх людей перед законом закладала морально-правові підстави для визнання особи як суб'єкта міжнародних відносин. У трактуванні Руссо можна побачити перехід від колективістської парадигми державного суверенітету до початкового розуміння прав індивіда, що поступово стають предметом договірних гарантій (Книга 4, 1. Загальна воля є незнищеною (The general will is indestructible)) [10].

Іммануїл Кант у своїх працях із філософії права та політичної теорії пропонував концепцію «вічного миру», де міжнародні угоди не лише обмежують конфлікти між державами, а й орієнтовані на забезпечення прав осіб [11]. Кантівська ідея, що держави повинні створювати систему загальних правових норм для всіх людей, стала концептуальною передумовою для подальшої кодифікації гуманних положень у міжнародних договорах та закріплення автономної цінності особи у правовій площині.

Таким чином, мислителі Просвітництва заклали інтелектуальний фундамент для включення прав і свобод особи у міжнародно-правові акти XVIII століття. Їхні ідеї стимулювали поступовий перехід від суто державоцентричного підходу до міжнародного права до системи, у якій права індивіда визнавалися універсальною цінністю та предметом правового регулювання.

XVIII століття стало періодом, коли принципи гуманності почали знаходити систематичне відображення у міжнародних угодах, що регулювали ведення воєнних дій. Попередні практики, сформовані у ранньомодерний період, поступово еволюціонували від ситуативних домовленостей до формалізованих положень, які фіксували права військовополонених, цивільного населення та обмежували свавілля командирів і солдатів.

Одним із вагомих прикладів стали договори Пруссії з іншими європейськими державами у другій половині XVIII століття. Вони передбачали обмеження дій, що могли завдавати надмірної шкоди цивільному населенню та культурним об'єктам, визначали правила поводження з полоненими, регламентували викуп, обмін та захист майна військовополонених. Особлива увага приділялася запобіганню мародерству та насильству щодо мирного населення, що свідчило про формування принципу пропорційності та розрізнення між комбатантами і цивільними. Окремі статті у воєнних конвенціях XVIII ст., що мали гуманне спрямування, хоча ще не мали універсального застосування, започаткували принципи, які пізніше були кодифіковані у XIX столітті в Женевських та Гаазьких конвенціях. Такі статті визначали мінімальні стандарти поводження з пораненими та хворими солдатами, обмежували застосування певних видів зброї і забороняли репресивні дії проти мирного населення [12, с. 24–26]. Вони демонстрували прагнення держав забезпечити не лише власні інтереси у війні, а й елементарні права людини навіть у воєнних умовах. Важливо підкреслити, що ці договори формувалися під впливом ідей Просвітництва та природного права. Раціональні підходи до ведення війни та моральні засади гуманізму накладалися на політичні і стратегічні інтереси держав, створюючи нову парадигму міжнародно-правового регулювання, де права особи визнавалися частиною цивілізованого ведення війни.

Таким чином, угоди Пруссії та інші воєнні конвенції XVIII століття стали першими системними спробами гуманізації міжнародного права у сфері воєнних конфліктів. Вони заклали основи для формування принципів захисту людської гідності у воєнних умовах та визначили напрямок подальшого розвитку гуманітарного права.

XVIII століття ознаменувалося й поступовим переглядом легітимності рабства у міжнародному вимірі, що знайшло своє відображення у перших деклараціях та міждержавних угодах. Хоча рабство залишалося соціально та економічно значущим явищем у багатьох регіонах світу, зростаючий вплив ідей Просвітництва та концепції природних прав сприяв формуванню критичного ставлення до цього інституту. У деклараціях, укладених у Великій Британії, Франції та низці інших європейських держав, скасування або обмеження работоргівлі розглядалося як моральний

та політичний обов'язок цивілізованих держав. Вони проголошували права людини на свободу та особисту гідність, закріплюючи моральні ідеали, які поступово набували правового виміру. Хоча на практиці ці документи мали обмежену силу і часто стосувалися лише окремих колоніальних територій чи категорій рабів, вони створили важливий правовий прецедент.

Міжнародні угоди XVIII ст., такі як, наприклад, британські конвенції про заборону работоргівлі з різними державами, передбачали не лише припинення трансатлантичної торгівлі рабами, а й встановлювали певні гарантії для осіб, що перебували у рабстві. Важливо, що ці документи започатковували принцип колективної відповідальності держав у запобіганні рабству та його наслідків, що стало передвісником подальших міжнародних кодифікацій XIX століття. Окрім того, ідеї скасування рабства впливали на формування правових норм, які захищали автономну цінність особи. Вони демонстрували поступовий перехід від трактування людини як власності до розгляду її як носія невід'ємних прав, включаючи право на свободу, особисту недоторканність та правовий захист у міжнародному контексті [13, с. 428–442].

Віденський конгрес 1815 року, який відбувся після завершення Наполеонівських війн, став ключовою віхою у розвитку міжнародного права XIX століття. Його рішення мали на меті не лише відновлення балансу сил у Європі, але й поступове закріплення принципів гуманності та правової регуляції, зокрема у сфері рабства та міжнародної торгівлі людьми. Одним із важливих досягнень конгресу стало закріплення міжнародних домовленостей щодо обмеження та поступового скасування трансатлантичної работоргівлі. Декларації та протоколи Віденського конгресу передбачали заборону торгівлі невольниками між європейськими державами та їх колоніями, а також закликали держави до вжиття заходів для припинення цього явища на практиці [14]. Ці акти стали першим прикладом колективних міжнародних зобов'язань, спрямованих на захист людської гідності поза межами внутрішньодержавного права. Водночас Віденський конгрес демонстрував еволюцію концепції міжнародного захисту особи. Хоча основна увага приділялася політико-територіальним питанням і стабілізації європейської системи, включення положень щодо рабства та торгівлі невольниками засвідчило, що права і свободи людини починають розглядатися як предмет міжнародних домовленостей і як складова міжнародного правопорядку. Цей період характеризувався також появою дипломатичних і договірних механізмів контролю за виконанням таких гуманних норм. Держави визнавали необхідність спільних зусиль для ліквідації работоргівлі, що фактично становило перший крок до формування системи міжнародного нагляду за правами особи.

У XIX столітті міжнародне право дедалі активніше включало положення, спрямовані на захист релігійних і національних меншин, що стало складовою гуманізації міжнародних відносин та формування концепції «міжнародного захисту особи». Загострення національних і конфесійних питань у Балканському регіоні вимагало колективних рішень від європейських держав, що заклало прецеденти міжнародного регулювання прав меншин.

Греко-турецьке питання середини XIX ст. продемонструвало потребу у міжнародних гарантіях для етнічних і релігійних груп. У договорах та протоколах, укладених між Османською імперією, Великою Британією, Францією та іншими державами, були передбачені норми, що захищали православне населення у грецьких територіях, гарантували свободу віросповідання та захист власності, а також регулювали адміністративні й судові питання для громад. Хоча ці положення часто мали політичну чи стратегічну мотивацію, вони стали прикладом перших міждержавних зобов'язань щодо забезпечення прав окремих категорій населення.

Берлінський конгрес 1878 р. став наступним важливим етапом. У результаті розв'язання Східного питання були закріплені конкретні міжнародно-правові гарантії для релігійних і національних меншин у Болгарії, Сербії, Румунії та інших територіях Балкан. Договори передбачали захист культових споруд, право на релігійну освіту, використання рідної мови в офіційних і культурних сферах, а також забезпечення безпеки від дискримінаційних дій місцевих органів влади. Ці механізми показали, що міжнародне право починає інтегрувати стандарти захисту окремих осіб і груп населення, формуючи нову практику колективної відповідальності держав [15].

Таким чином, договори XIX століття щодо релігійних і національних меншин у Європі стали важливим етапом у розвитку міжнародного гуманітарного права. Вони засвідчили, що права і свободи особи виходять за межі внутрішньодержавного регулювання і потребують міжнародних гарантій, що стає наріжним принципом подальшого розвитку концепції «міжнародного захисту особи».

Середина XIX століття ознаменувалася не лише еволюцією договірних норм, а й появою перших міжнародних гуманітарних організацій, які безпосередньо впливали на формування та виконання міжнародних угод у сфері захисту особи під час воєн. Найяскравішим прикладом цього процесу стало створення Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) у 1863 році, що стало відповіддю на гуманітарну кризу під час битви при Сольферіно. Жан Анрі Дюнан та його однодумці, спостерігаючи масштаби людських втрат і страждань на полі бою, запропонували заснувати організацію, яка мала б координувати допомогу пораненим, а також розробляти рекомендації щодо гуманного поводження з військовополоненими. Ідея була підкріплена формулюванням міжнародних принципів нейтральності, гуманності та добровільності, які стали орієнтирами для держав при підготовці нових військових конвенцій.

У 1864 році була підписана перша Женевська конвенція, що формально закріпила договірні зобов'язання держав щодо захисту поранених і хворих на полі бою, а також надання нейтральної допомоги через організації на зразок Червоного Хреста. Договір визначав не лише права та обов'язки держав, а й статус добровільних гуманітарних агентів, які мали право діяти незалежно від військових і політичних інтересів [16]. Створення Червоного Хреста мало кілька ключових наслідків для розвитку міжнародного права. По-перше, воно закріпило ідею організаційного посередництва у забезпеченні прав осіб під час війни. По-друге, сприяло формалізації гуманітарних норм у міжнародних договорах, що стало системним етапом у гуманізації міжнародного права. По-третє, відкрило нову перспективу для міжнародного нагляду за виконанням договірних зобов'язань, що поступово перетворювалося на прецедент сучасного міжнародного гуманітарного права.

Наприкінці XIX – на початку XX століття відбувся новий якісний етап розвитку міжнародного гуманітарного права, що проявився у проведенні Гаазьких конференцій миру 1899 та 1907 років. Ці заходи стали першим системним кроком до формалізації норм гуманності на міжнародному рівні та закріплення принципів захисту осіб під час збройних конфліктів у межах багатосторонніх договорів.

Перша Гаазька конференція 1899 року мала на меті запровадити універсальні правила ведення війни та механізми мирного врегулювання міжнародних суперечок. Вона ухвалила ряд конвенцій, що визначали обмеження у застосуванні сили, правила поводження з військовополоненими та цивільним населенням, а також встановлювали заборону певних видів зброї, яка завдавала надмірних страждань. Було започатковано постійні міжнародні органи, зокрема Постійний арбітражний суд, які мали забезпечувати реалізацію норм та контролювати їхнє виконання, що означало практичний крок до інституалізації гуманітарних гарантій.

Друга Гаазька конференція 1907 року розширила та уточнила положення першої, закріпивши принципи пропорційності та розрізнення між комбатантами й цивільним населенням. Було посилено правові механізми контролю за дотриманням правил війни, закріплено статус нейтральних держав та організацій, що надають гуманітарну допомогу, і сформульовано норми щодо захисту культурних і релігійних об'єктів під час збройних конфліктів.

Гаазькі конференції демонстрували, що міжнародне право поступово виходить за рамки суто політичних і територіальних питань, інтегруючи захист особи як універсальний принцип. Вони започаткували систему колективних правових гарантій гуманності, що включала як договірні зобов'язання держав, так і міжнародні інституційні механізми нагляду та контролю [13, с. 428–442].

Аналізуючи особливості міжнародних договорів протягом XVII – початку XX ст., бачимо, що міжнародне право поступово трансформувалося від регламентації колективних правових статусів до визнання автономних прав окремої особи. На ранніх етапах міжнародні договори, як правило, фіксували права та привілеї груп населення: релігійних громад, етнічних меншин або колоніальних спільнот. Такі «групові права» слугували інструментом уникнення внутрішніх конфліктів, регулювання міждержавних відносин і забезпечення певної соціальної стабільності. Наприклад, договори XVIII–XIX століть щодо греко-турецького питання або положення Берлінського конгресу 1878 року передбачали захист релігійних і національних спільнот, але при цьому права окремої людини залишалися вторинними та опосередкованими через належність до групи.

Проте під впливом ідей гуманізму, Просвітництва, концепцій природного права та міжнародних гуманітарних організацій, таких як Червоний Хрест, відбувався поступовий перехід до визнання універсальних прав індивіда. Вже на рубежі XIX–XX століть міжнародні угоди почали включати положення, які безпосередньо стосувалися захисту кожної особи: права на життя, сво-

боду, недоторканність та гуманне поводження під час збройних конфліктів. Поява Женевських та Гаазьких конвенцій закріпила принципи індивідуальної відповідальності держав за дотримання гуманітарних норм і визнання особи як автономного суб'єкта міжнародного права.

Ця еволюція від групових до універсальних прав індивіда демонструє поступове розширення сфери міжнародного правового захисту. Вона свідчить про те, що міжнародні договори перестають обмежуватися виключно політичними, територіальними або колективними питаннями і починають визнавати права особи як невід'ємну цінність. Такий процес підкреслює безперервний зв'язок між морально-філософськими ідеями та практичним міжнародно-правовим регулюванням, закладаючи основу для сучасного концептуального розуміння прав людини.

У процесі еволюції міжнародного права XIX–XX століть відбувалася поступова трансформація традиційного принципу суверенітету держави. У ранньомодерний та ново-часовий періоди верховенство держави розглядалося майже як абсолютне, а права і свободи окремої особи підпорядковувалися політичним та територіальним інтересам суверенних суб'єктів. Договірна практика того часу акцентувала переважно на колективних правах та інтересах держав, тоді як права індивіда залишалися опосередкованими і вторинними.

Проте з розвитком ідей гуманізму, концепцій природного права та Просвітництва, а також під впливом гуманітарних криз, зокрема воєнних конфліктів, почала формуватися нова парадигма. Вона визначала, що права людини мають автономну цінність і не можуть повністю підпорядковуватися волі держави. Практичним втіленням цього підходу стали Женевські та Гаазькі конвенції, міжнародні угоди про захист релігійних і національних меншин, а також міжнародні декларації щодо скасування работоргівлі. Ці документи закріпили принцип, що держави несуть колективну відповідальність за дотримання гуманних норм і захист прав кожної особи, незалежно від її належності до конкретної групи чи території.

Трансформація принципу суверенітету також проявилася у розвитку ідей міжнародного нагляду за виконанням договорів. Створення Міжнародного комітету Червоного Хреста, постійних арбітражних судів та інших міжнародних організацій означало, що держава вже не є єдиним гарантом порядку та безпеки для особи: міжнародне право почало визнавати автономну роль колективних та наднаціональних механізмів захисту людини.

Таким чином, у XIX–XX століттях міжнародне право пережило суттєву трансформацію: принцип суверенної держави перестав бути абсолютним і почав поєднуватися з визнанням автономної цінності людської особистості. Цей процес заклав концептуальну основу для сучасного міжнародного гуманітарного права та універсальної системи прав людини, у якій права окремої особи визнаються незалежно від державних інтересів.

Міжнародні угоди Нового часу створили фундамент для поступового переходу від фрагментарних і локальних норм гуманності до універсальної системи захисту прав людини. Договірна практика XVII–XIX століть, що включала положення про захист військовополонених, цивільного населення, релігійних і національних меншин, а також поступове обмеження работоргівлі, заклала ключові принципи, які стали підґрунтям для міжнародного права XX століття.

Створення Ліги Націй після Першої світової війни стало першим досвідом інституційного впровадження цих принципів у міжнародний механізм. Ліга Націй закріпила ідею колективної відповідальності держав за забезпечення прав осіб та захист їхньої гідності, започаткувавши практику міжнародного моніторингу та контролю. Незважаючи на обмежені можливості організації, вона сформувала правову основу для подальшої систематизації міжнародних гарантій.

Після Другої світової війни принципи гуманності та права особи були інтегровані в діяльність Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Статут ООН, прийнятий у 1945 році, визнає права людини як невід'ємну цінність, а Декларація прав людини 1948 року формалізувала універсальні стандарти, які включають свободу, рівність і право на захист від дискримінації. Ці документи та численні міжнародні договори, що їх доповнюють, безпосередньо спираються на традиції міжнародних угод нового часу, демонструючи безперервність правової еволюції [17, с. 38–40; 48–49].

Таким чином, договірна практика XVII–XIX століть не лише підготувала нормативну базу, а й створила концептуальні орієнтири, які дозволили інтегрувати права особи у глобальну систему міжнародного права. Ідеї гуманності, захисту індивіда та колективної відповідальності держав, сформульовані у ранніх міжнародних договорах, стали основою для розвитку універсальної системи захисту прав людини у межах Ліги Націй і ООН, забезпечивши логічну еволюцію від локальних норм до міжнародних стандартів універсальної дії.

Висновок. Проаналізовані історичні матеріали свідчать, що ідея прав і свобод людини поступово формувалася та інтегрувалася у міжнародні угоди протягом кількох століть. Початкові прояви цієї тенденції спостерігаються у локальних гуманітарних положеннях договорів XV–XVII століть, які регулювали поведінку з військовополоненими, цивільним населенням та релігійними чи етнічними меншинами. Хоча на ранніх етапах права особи залишалися опосередкованими через колективні групи, вони заклали перші нормативні прецеденти для міжнародного захисту людської гідності.

XVIII століття принесло інтелектуальне підґрунтя цих змін: ідеї гуманізму, Просвітництва та концепції природного права сприяли формуванню принципів автономної цінності особи. Перші декларації та угоди про скасування работоргівлі, гуманізацію ведення війни та захист релігійних і національних спільнот демонстрували поступовий перехід від моральних ідей до практичних договірних норм, які враховували права окремого індивіда.

XIX століття стало періодом інституалізації гуманітарних норм. Віденський та Берлінський конгреси, Женевська конвенція 1864 року, створення Червоного Хреста та Гаазькі конференції миру заклали договірні й організаційні механізми захисту особи під час збройних конфліктів і формування правових гарантій для релігійних та національних меншин. У цей період відбувається трансформація принципу абсолютного суверенітету держави: держави визнають колективну відповідальність за захист прав індивіда і поступово інтегрують поняття автономної цінності особи у міжнародно-правову систему.

Зародження міжнародного захисту особи у Новому часі заклало фундамент для сучасних міжнародно-правових механізмів забезпечення прав людини. Договірна практика XVII–XIX століть, поступово перетворюючись на універсальні принципи гуманності та захисту особи, підготувала концептуальні та інституційні передумови для створення Ліги Націй та ООН, систематизації прав людини та формування глобальних стандартів міжнародного гуманітарного права.

Отже можемо підсумувати, що історична еволюція міжнародних угод Нового часу демонструє безперервний поступ від локальних та фрагментарних норм до універсальної системи захисту прав і свобод людини, що актуально і сьогодні, коли міжнародне співтовариство прагне забезпечити дотримання прав людини у глобальному масштабі та під час сучасних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Francisci de Victoria De Indis et De ivre belli relectiones. Ed. by E. Nys. Washington: Carnegie Institution, 1917. 475 p. URL: <https://archive.org/details/franciscidevicto0000vito/page/n3/mode/2up> (дата звернення 12.10.2025).
2. Suarez A.I. V. e. François de Vitoria et François Suarez. Contribution des théologiens au droit international moderne. Paris: Pédone, 1939. 278 p.
3. Hugo Grotius, De jure belli ac pacis. URL: https://www.contextus.org/Hugo_Grotius,_De_jure_belli_ac_pacis?tab=contents (дата звернення 11.10.2025).
4. Гавриленко О.А. Корнеліус ван Бяйнкерсхук – видатний представник голландської школи міжнародного права кінця XVII – першої половини XVIII ст. *Правова держава*. 2024. № 53. С. 21–31.
5. Treaty of Westphalia Peace Treaty between the Holy Roman Emperor and the King of France and their respective Allies. URL: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp (дата звернення 02.10.2025).
6. Bell C. On the Law of Peace: Peace Agreements and the Lex Pacificatoria. Oxford: Oxford University Press, 2008. 371 p.
7. Treaty of Westphalia Peace Treaty between the Holy Roman Emperor and the King of France and their respective Allies. URL: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp (дата звернення 02.10.2025).
8. Jus post Bellum: Mapping the Normative Foundations / ed. C. Stahn, J.S. Easterday, J. Iverson. Oxford: Oxford University Press, 2014. 555 p.
9. Full text of «Montesquieu «The Spirit Of Laws» [Cambridge, Integral]». URL: https://archive.org/stream/MontesquieuTheSpiritOfLawsCambridgeIntegral/Montesquieu%20-%20%27%27The%20Spirit%20of%20Laws%27%27%20%5BCambridge%2C%20integral%5D_djvu.txt (дата звернення 10.10.2025).

10. The Social Contract Jean-Jacques Rousseau / Jonathan Bennett 2017. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/rousseau1762.pdf> (дата звернення 11.10.2025).
11. Georg Geismann. Kant On Eternal Peace. Politisches Denken Jahrbuch 1995/96. Pp. 165–177. DOI:10.1007/978-3-476-03633-9 URL: https://www.researchgate.net/publication/312696869_Kant_On_Eternal_Peace1 (дата звернення 10.10.2025).
12. The Oxford Guide to International Humanitarian Law / ed. B. Saul, D. Akande. Oxford: Oxford University Press, 2020. 443 pp.
13. Гавриленко О.А. Історія міжнародного права: хрестоматія-практикум для студентів напрямку підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / О.А. Гавриленко, Л.В. Новікова, Т.Л. Сироїд. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. 676 с.
14. Final Act of the Congress of Vienna/General Treaty (1815) General Treaty (Translation). URL: https://www.hlrn.org/img/documents/final_congress_viennageneral_treaty1815.pdf (дата звернення 14.10.2025).
15. Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin, July 13, 1878. The American Journal of International Law. 1908. Oct. Vol. 2. No. 4. Supplement: Official Documents (Oct., 1908). P. 401–424. URL: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH258/Berlin%20Treaty%20of%201878.pdf> (дата звернення 14.10.2025).
16. International Committee of the Red Cross: Our history. URL: <https://www.icrc.org/en/our-history> (дата звернення 12.10.2025).
17. Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. Міжнародне право прав людини: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 564 с